

FEKETE BALÁZS*

A NYUGATI JOG SZELLEMISSÉGE ÉS AZ ELKÜLÖNÍTŐ:

A NYUGATI JOG NYELVE MINT NYELVI LÁZADÁS HAJNÓCZY PÉTER PRÓZÁJÁBAN**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.01>

A tanulmány a hazai jog és irodalom kutatások „nagytamási” programját követve amellel érvel, hogy Hajnóczy Péter Az elkülönítő című művét érdemes a jogi nyelv írói használata szempontjából is megközelíteni. Az elkülönítőben a szerző a „nyugati jog” jogvédelem-fókuszú nyelvét használja – ami már önmagában is izgalmas a korszak marxizmus-leninizmus által uralt jogi kultúrájában – és ez egyértelműen nyelvi lázadásnak tekinthető a korszak viszonyai között. Ezt a következtetést megerősíti, ha Hajnóczy jogfókuszú nyelvhasználatát a szocializmussal szemben kritikus más szerzők, például Kertész Imre vagy Hertha Müller műveivel vetjük össze. Másrészt, ez a megközelítés segít Hajnóczy utolsó rövid írásainak – melyeket az irodalomtudomány kevésbé értékel – új kontextusba helyezésében is, ebből a szempontból ugyanis letagadhatatlan kapcsolat fűzi ezeket Az elkülönítőhöz, hiszen ugyanúgy a szocialista Magyarország joghiányból fakadó abszurdítására mutatnak rá.

1. VÁZLAT ÉS EXPOZÉ

Hajnóczy Péter életművének kutatása természetesen közegén – az irodalmon és az irodalomtudományon – túl a jogtudomány világában is elkezdődött. Az utóbbi évtizedben megerősödő hazai jog és irodalom¹ kutatások egyik jelentős ága Hajnóczy műveinek tanulmányozása. Ebben kiemelkedő szerepet játszott Nagy Tamás, aki

* Egyetemi tanár, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.; tudományos főmunkatárs, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: fekete.balazs@tk.hu.

** Az szöveg alapjául szolgáló előadás elhangzott a „A téboly menyasszonya. (Elme)betegség és terápia Hajnóczy Péter életművében. Lezárhatatlan párbeszéd” című VII. Országos Hajnóczy Péter-konferencián 2020 novemberében. Különösen hálás vagyok Hoványi Mártonnak, aki először vetette fel e kontextusban a nyelvi lázadás fogalmát, és felhívta a figyelmem Bahtyin műveire, illetve Cserjés Katalinnak és Mekis D. Jánosnak hozzászólásaikért és tanácsaikért.

¹ A jog és irodalomról magyar nyelven lásd: NAGY Tamás: „S levelemre ő városunkba jön”, avagy hány életük van a jog és irodalom kutatásoknak?” in FEKETE Balázs – FLECK Zoltán (szerk.) *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2015) 115–168.

évtizedes munkájával² rámutatott Hajnóczy jogi nézőpontú tanulmányozásának létjogosultságára, és munkáival ki is jelölte a jogi és irodalmi „Hajnóczy-kutatás” jelenlegi kereteit.³

E tanulmány ehhez a hagyományhoz szeretne kapcsolódni, tovább folytatva *Az elkülönítő* című szociográfia elemzését.⁴ Szemben Nagy Tamás holisztikus, az egyes művek széles körű szövegösszefüggéseinek fel- és megfeyjtése felé orientálódó megközelítésével,⁵ aspirációnk jóval szerényebb. Ez a gondolatmenet ugyanis egyfókuszú olyan értelemben, hogy egy – meglehetősen konkrét – kérdésre keresi a választ. Miért lényeges és hogyan értelmezhető, hogy *Az elkülönítő*ben precíz és erőteljes – már-már technikai – jogi érvelést használ Hajnóczy, amikor az elmeszociális otthonok abszurdítását akarja érzékeltetni? E kérdésre nyilvánvalóan nem adható egyszerű válasz, azonban e válasz magja tézisszerűen viszonylag könnyen megfogalmazható. Az erőteljes jogi nyelvhasználat célja *Az elkülönítő*ben „a helyzet” abnormalitásának tudatosítása, és ez több szempontból is egyenértékű a fennálló társadalmi-kulturális rendszerrel szembeni finom, de határozott nyelvi lázadással. Azaz az erőteljes jogi nyelvhasználat által teremtett kontraszt – a jogvédelem hiányának középpontba állítása – kifejezetten alkalmas az elmeszociális otthonokban uralkodó állapotok abnormalitásának éles bemutatására és tudatosítására. A jog hiánya egyenes út az elmeszociális otthonokat uraló téboly kiteljesedéséhez.

2. KÉT MINIATŰR

2.1. A JOG ÉS IRODALOM NAGYTAMÁSI PROGRAMJA

Az Egyesült Államokban az 1970-es évektől újjáéledő⁶ jog és irodalom tudományos mozgalmának magától értetődő premisszája, hogy a jogtudománynak – összhangban a korszak egyébként is pezsgő, a jog kutatását más tudományterületekkel össze-

² Összefoglalóan lásd: Nagy Tamás: *Egy arkangyal viszontagságai. Jog, irodalom, intertextualitás Hajnóczy Péter műveiben* (Budapest: Gondolat 2018).

³ Ezt a felfogást fejleszti tovább például Matyasovszky-Németh Márton. MATYASOVSZKY-NÉMETH Márton: „A szocialista törvényesség kultúrája a Hajnóczy–Nagy-féle jogi néprajz tükrében” in FEKETE Balázs – MOLNÁR András (szerk.): *Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom köréből”* (Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet 2020) 65–80.

⁴ Vö. FEKETE Balázs: „Hajnóczy Péter: Jelentések a sülylesztőből. Az elkülönítő és más írások” *Állam- és Jogtudomány* 2013/3–4. 119–123.

⁵ Vö. Nagy Tamás: „Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban. Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszélésnek egy lehetséges olvasata” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom köréből”* (Budapest: Szent István Társulat 2009) 9–40. Nagy Tamás megközelítésének elemzéséhez lásd: FEKETE Balázs: „Arkangyal és avantgárd. A 2000-es évek ködlovagja emlékére” in FEKETE Balázs – MOLNÁR András (szerk.): *Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom köréből”* (Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet 2020) 49–57.

⁶ A jog és irodalom amerikai előtörténetéhez lásd Nagy Tamás: „Jog és irodalom: kezdetek és eszmények” *Iustum Aequum Salutare* 2007/2. 57–69. és FEKETE Balázs: „Érdemes-e egy jogásznak irodalmat olvasnia. J. H. Wigmore emlékére” *Irodalmi Szemle* 2015/1. 23–38.

kapcsoló kutatási törekvéseivel⁷ – ahol lehet, tanulnia kell az irodalomból és az irodalomtudományból. A fogalmi-dogmatikus jogtudománynak a 20. század második felére meglehetősen leszűkült kutatási terét és kutatási céljait⁸ az irodalom és az irodalomtudomány korábban meg nem vizsgált területek és módszerek felé irányíthatja, és így stimulálhatja minőségileg is új eredmények elérését.

Jól illusztrálja ezt a törekvést James Boyd White életműve, mely a jogi problémákat irodalomelméleti kérdésekkel összekapcsolódva elemzi és vitatja meg, sok esetben egy-egy irodalmi mű előterében. White felhasználja többek között a költészet, a fordítás, a narratíva, a retorika vagy akár az olvasás problémahorizontját,⁹ hogy a jogi jelenségek – pl. igazságosság, jogi tudás, jogértelmezés – olyan dimenzióit mutassa be, melyek a hagyományos jogtudomány megközelítése számára többé-kevésbé láthatatlanok. Kiváló példa erre jól ismert gondolatmenete arról, hogy a jog jogászai nézőpontból felfogható szabályok és intézmények rendszereként, de ha a klasszikus, arisztotelészi retorika irányából közelítjük meg, akkor az ún. konstitutív – azaz közösségteremtő és -formáló – retorika egyik ágaként is tekinthetünk rá.¹⁰ E nézőpontból pedig sokkal inkább annak kulturális dimenziója, a mögötte álló közösség és az azt működtető nyelviség kerül előtérbe a jog technikai elemei és működése helyett. Ezek elemzése pedig új, a szűken értelmezett jogtudomány keretein túlmutató, más tudományos tradíciók keretei között is értelmezhető felismerésekkel gazdagíthatja a jog jelenségének kutatóit.

A jog és irodalom korunkban bevett felfogásában tehát az irodalom és az irodalomtudomány szerepe, hogy folytonosan inspirálja a jogászokat és a jogtudományt, újabb és újabb jelenségek, megközelítések és problémahorizontok feltárásával. Felvethető azonban az a kérdés, hogy vajon a két diszciplína – legtágabb értelemben természetesen – közötti viszonyoknak szükségszerűen egy irányúnak kell-e maradnia. Vajon tudnak-e a jogászok és a jogtudomány is olyan, új dolgokat felvetni, melyek az irodalmárok és az irodalomtudomány számára hasonlóan előrevivők, inspirálók lehetnek? Különös tekintettel arra, hogy végső soron ők is szövegekkel dolgoznak, és ezek egy jelentős részének nélkülözhetetlen alapeleme mind a történet, mind a fikció, melyek az irodalom fő mozgató erői is. Egyszóval, *ab ovo*, nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy a jog és irodalom az irodalmárok számára is inspiráló lehet, és így akár egyenrangú diskurzus is kialakulhat e két igencsak merev diszciplináris határokkal elválasztott tudásterületen.

Pontosan ezt ismerte fel Nagy Tamás, amikor utolsó alkotói korszakában egyre nagyobb energiát fektetett abba, hogy a jog tanulmányozásának hasznosságát bizo-

⁷ E folyamat átfogó és kritikus elemzését lásd: Richard POSNER: „Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962–1987” *Harvard Law Review* 1987. 761–780., <https://doi.org/10.2307/1341093>.

⁸ Lásd: Thomas C. GREY: „Langdell’s Orthodoxy” *University of Pittsburgh Law Review* 1983/1. 1–53.

⁹ Lásd részletesen White a *Heracles’ Bow* című tanulmánykötetében található tanulmányait. James Boyd WHITE: *Heracles’s Bow. Essays on the Rhetoric and Poetics of Law* (Wisconsin: University of Wisconsin Press 1985).

¹⁰ Részletesen: James Boyd WHITE: „Law as Rhetoric, Rhetoric as Law: The Arts of Cultural and Communal Life” *The University of Chicago Law Review* 1985/3. 684–702., <https://doi.org/10.2307/1599632>.

nyítsa a bölcsész közösség számára. Egyrészt – szűkebb kutatási területén – arra mutatott rá, hogy Hajnóczy műveinek van egy jól megalapozható jogszociológiai olvasata, illetve Hajnóczy megértéséhez nélkülözhetetlen annak figyelembevételre, hogy milyen széles körben hatott személyesen rá – a javító-nevelő munka büntetéssel záruló zászló-letépesi „ügy” például –, és ezen keresztül műveire a jog világa. Másrészt emellett is érvelt, hogy a modern irodalomnak létezik egy olyan vonulata – szerinte: Kleist, Hoffmann, Kafka, Bernhard, Hajnóczy¹¹ –, melynek szerzőit „a jog és annak nyelve köti össze”,¹² hiszen mindnyájan nagyon hasonló, a jog és a jogi eljáráshoz kapcsolódó élet- és nyelvi tapasztalatokkal találkoztak életük során. A jog és irodalomnak tehát lehet érvényes mondanivalója az irodalmi közeg számára, és a jog és irodalom ilyen irányú, a bölcsészekhez is utat kereső felfogását akár a jog és irodalom *nagytamási* programjának nevezhetjük, kidolgozója és megalapozója előtt tisztelegve.¹³

E tanulmány is – noha szerzője természetesen tudatában van annak, hogy az egyes tudományterületek diszciplináris határai megőrzésének milyen esszenciális szerepe van egy tudományos közösség önazonosságának megteremtésében – e programot kívánja folytatni, mivel szerzője úgy véli, hogy következtetései az irodalomtudományok számára is lehet érvényes mondanivalója. Különösen azért, mert egy jogász szerző Hajnóczy jogi nyelvhasználatát elemzi egy jogi relevanciával egyébként is rendelkező és – *mellesleg* – komoly jogvitát¹⁴ kiváltó műben.

2.1. A SZOCIALISTA JOGELMÉLET GYŐZELME

Sok minden eszünkbe juthat a hetvenes évekről, amikor *Az elkülönítő* első változata elkészült. Emlékezhetünk például arra, hogy 1974-ben visszavonul Albert Flórián, az egyetlen magyar aranylabdás játékos; 1970 és 1973 között a balatonboglári kápolnában működik az első underground művészeti műhely, amit aztán hatalmi szóval zárnak be; vagy 1978-ban megalakul az első magyar punk együttes, a Spions, majd három sikertelen koncert után meghatározó személyiségei elhagyják az országot. Vagy, akár egy jellegtelen, szürke évtizednek is tekinthetjük a nyolcvanas évek második felének intellektuális és kulturális pezsgésével összehasonlítva. Ami biztosan senkinek sem jut eszébe, még a szűk szakmából sem, hogy a hetvenes évek

¹¹ NAGY Tamás: „Szövegutcákon: séták A fűtővel, Máraival & Co.” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – NAGY Tamás (szerk.): *Iustitia mesél. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2013) 73.

¹² NAGY (11. l.) 73.

¹³ Nagy Tamás szavaival: „S ideális esetben mindezt sikerülhet oly módon végrehajtani, hogy a *jog és irodalom* kutatások nem rekednek a jogtudomány már eredetileg átlépni szándékozott – ám Magyarországon intézményileg is erősen védett – diszciplináris határain belül, és – a *törvény kapuja megnyílván* – az irodalmárok részéről is bebocsáttatást nyernek az ő falaik mögé, azaz a két tudományterület *kölcsönösen* termékenynek tekintett párbeszédbe kezdhet.” NAGY (1. l.) 123–124.; kiemelések az eredetiben.

¹⁴ Lásd: „A Fővárosi Bíróság 1.P.28 104/1975/10. számú ítélete” in NAGY Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter, Jelentések a süllyesztőből* (Budapest: Magvető 2013) 230–239.

második felében készült a szocialista magyar jogtudomány talán legszimbolikusabb műve, az 1980-ban megjelent *Állam- és jogtudományi enciklopédia*.

Ez a mintegy 2800 oldal szerkesztett jogtudományi szöveg több szempontból is szimbolikus. Szimbolikus főszerkesztője: Szabó Imre, aki számos – ilyenkor szokásos – címe és stalluma mellett a Jogtudományi Intézet igazgatójaként a magyar szocialista jogtudomány legnagyobb hatalmú szereplője volt. Szimbolikus célkitűzése: „a munka a szocialista magyar állam- és jogtudomány fejlődésének eredményeit a marxi-lenini tanítások alapján összegzi”,¹⁵ azaz lezárja a magyar jogtudomány „régí” vagy burzsoá korszakát – számos, egyenlőtlen küzdelmet követően¹⁶ – és büszkén hozza nyilvánosságra az új, immár a szocialista társadalmi-politikai rendhez szorosan kapcsolódó és a marxi-lenini filozófia alapján megfelelően igazolt jogtudomány eredményeit. *State of art*. Végül, szimbolikus tartalma is, számtalan hosszabb és jól megírt szócikket tartalmaz, melyek átütő erővel mutatják fel az új jogtudomány tudományos potenciálját.

Az enciklopédia szócikkeinek szerkesztése teljesen tudatos, a tudományos fogalomrendszer megújításán keresztül a jogtudomány nyelvének átformálására is törekszik számos marxista-leninista vagy szovjet jogi fogalom magyar nyelvű meggyökeresztetésén keresztül. A múltat és annak örökségét tehát nemcsak személyében, de nyelvében is megpróbálja eltörölni, részben a klasszikus jogi szakkifejezések marxista átértelmezésén keresztül, részben pedig egy jogi *újbeszél* megteremtésével. Ilyen értelemben tehát a nyelv valóságteremtő képességét¹⁷ kívánják teljesen tudatosan kiaknázni e monumentális munka szerkesztői és szerzői.

E szempontból kulcsfontosságú Szabó Imre *Jog* című szócikke, mely paradigmátikus módon mutatja be ezeket a törekvéseket. E szócikket alapjaiban hatja át a marxizmus szellemisége, mely a korábbi jogtudományi elképzelések kritikájában és tagadásában, illetve az erőteljes marxista frazeológiában – tartalom és forma határozott szétválasztása, az állam szerepének túlhangsúlyozása, az alap és felépítmény fogalompár kategorikus alkalmazása, a szocialista értelemben vett társadalmi haladás előfeltételezése – jelenik meg. Nem meglepő módon a szócikk a szocialista jog – mely „új utakat épít, új módszereket alkalmaz”¹⁸ – felsőbbrendűségére fut ki, ami különösen a nyugati, kizsákmányolásra épülő jogokkal összevetve nyilvánvaló. Szabó a marxista-leninista szómágia teljese arzenálját beveti a szocialista jog összegzésénél, ír – többek között – a „szocialista társadalmi tulajdonról”, a „munkásosztály politi-

¹⁵ Szabó Imre: „Előszó” in Szabó Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia. A–J* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1980) 5.

¹⁶ Lásd például Szabó Imre megsemmisítő kritikáját a magyar „burzsoá” jogelméletéről vagy Kulcsár Kálmán elmarasztalását a két világháború között lendületesen fejlődő népi jogélet kutatásokról. Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogelmélet Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1955); Kulcsár Kálmán: „A népi jog és a nemzeti jog” *MTA Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője* 1961/1–2. 153–193.

¹⁷ Vö. Wittgenstein megállapításával: „Nyelvem határai világom határait jelentik” in Ludwig WITTGENSTEIN: *Logikai-filozófiai értekezés* [ford. Márkus György] (Budapest: Atlantisz 2004) 5., 6., 81.

¹⁸ Szabó Imre: „Jog” in Szabó Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia. A–J* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1980) 792.

kai hatalmáról” mint jellegadó jellemzőkről, a „szovjet jog” útmutatásáról a szocialista jogok fejlődésében; hangsúlyozza a szocialista jog „népi jog” jellegét, azaz azt, hogy ez a jog már a „nép véleményét és meggyőződését” fejezi ki, és tételesen felsorolja a szocialista jog előremutató jogelveit a kizsákmányolásmentességtől a szocialista törvényességig.¹⁹

Nem belebonyolódva mindezeknek a valósághoz fűződő kapcsolata kérdésébe és e gondolatmenet *a posteriori* tudományos értékelésébe,²⁰ egy mozzanatra mindenképpen rá kell mutatni. Lehet ugyan legyinteni, kit érdekel egy ilyen enciklopédia, ki olvasta ezt akkor, de akkor sem lehet szó nélkül elmenni amellett, hogy e szöveg háttérben igen impresszív és jól megtervezett nyelvi átalakítási szándék állt, mely lényege a korábban a nyugati jogi gondolkodáshoz kötő magyar jogi nyelv – és jogász gondolkodási minták²¹ – célzott leválasztása volt e hagyományról. Ezzel párhuzamosan egy új – immár eszmeileg haladó és rendszerkonform – hagyomány megteremtésének igénye is megjelent. E nyelvi szándék, melynek csak csúcsa e szócikk, erőteljesen áthatotta a jogi egyetemek világát, a tantárgyak frazeológiájától a kari tanácsok vitáig, és így – lassan, de biztosan – a jogászai szakma teljessége felé is „le- vagy elszivárgott”. Egy új nyelvi környezet volt tehát kialakulóban a hetvenes években, mely a marxizmus-leninizmus szellemében kívánta átformálni a hagyományos jogászai nyelvi regisztert, és az idő előrehaladásával – persze a szakmai/politikai nyomás eszközeinek felhasználásával is – jelentős sikereket ért el a hivatalos jogtudományban is. A frazeológia szintjén legalábbis bizonyosan.

Amikor tehát Hajnóczy – mely felháborodásától vezetve²² – *Az elkülönítőn* dolgozik, a magyar jogi gondolkodásban erőteljes – bár nem ellenállásmentes²³ – marxista-leninista nyelvi eltolódás zajlik, és ez szinte teljesen maga alá gyűri a jogról való gondolkodás hivatalos, a nagyközönség felé képviselt fogalomképletét. Ha e korszakban valaki – *akár például Hajnóczy* –, laikusként, a jogról információt kívánt szerezni vagy a jog működését közelről is tanulmányozhatta,²⁴ lehetetlen volt nem „összefutnia” ezzel az új jogászai nyelvi réteggel, mely erőteljesen törekedett a klasszikusnak tekinthető, hagyományos jogi nyelvezet keretezésére, átideologizálására – a korszak hivatalos jogi és tudományos apparátusainak teljes és kifejezett támogatásával.

¹⁹ Uo. 791–794.

²⁰ Szabó Imre munkásságának és tágabb értelemben az ún. szocialista normativizmus értékeléséhez lásd Szabó Miklós: „Defensor dogmatis” *Világosság* 2004/4. 35–48.; SZILÁGYI Péter: „Szabó Imre szocialista normativizmusa” *Világosság* 2004/4. 23–34.

²¹ E hagyomány bemutatásához lásd: SZABADFALVI József: *Múltunk öröksége: elméletörténeti perspektívák* (Budapest: Gondolat Kiadó 2016).

²² Vö. MEZŐ Ferenc: „A megváltás esélyei” *Mozgó Világ* 1984/4. 122–123.

²³ Lásd például Sólyom László szócikkét a személyiségi jogokról, mely – ugyan szocialista jogi referenciákkal – de alapvetően a klasszikus elméleti keretek között marad és a kortárs nyugati eredményeket is beépíti érvelésébe. SÓLYOM László: „Személyiségi jogok” in Szabó Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia. K–Z* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1980) 1526–1536.

²⁴ Részletesen lásd: NAGY Tamás: „»Vörös zászló leng, lengeti a szél...« A jog szövege Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszélésében” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István (szerk.): *Iustitia modellt áll. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2011) 105–119.

3. AZ ELKÜLÖNÍTŐ ÉS A JOG NYELVE

Nagy Tamás arra a paradoxonra hívja fel a figyelmet a 2013-as kiadáshoz írt – sok szempontból a korábbi „kánont” meghaladni igyekvő – előszavában, hogy *Az elkülönítő* a Hajnóczy-életmű egyszerre legismertebb és legismeretlenebb darabja.²⁵ Ismert volt a korszak nagyközönségének – *még a rádióban is bemondták* –, ugyanakkor az irodalomtudományi kutatás messze nem fordított rá az *oeuvre* többi darabjához hasonló figyelmet. Ennek az oka részben a műfaja – szociográfia – iránti tudományos érdeklődés visszaszorulása lehet, mely összefügg az írószerep rendszerváltás utáni radikális átalakulásával és a posztmodern, a valóságreferencialitást igencsak megkérdőjelező elméletek előretörésével.²⁶ Az új, Hajnóczy elképzelését a lehető legteljesebb odaadással megvalósító kiadásról több napilapban és folyóiratban is jelent meg ismertető,²⁷ de annak reflektív feldolgozása még láthatóan gyerekcipőben jár, részben igazolva ezzel Szekeres Szabolcs szkeptikus, a szociográfiák hatytyúdáláról vallott álláspontját.

Mindezek ellenére sem eleve kilátástalan mégis *Az elkülönítő*vel foglalkozni. A jog és irodalom nézőpontjából szinte kiált e mű az önálló elemzésért – erős jogi tematika, majd valódi pereskedés –, erre érzett rá Nagy Tamás, aki a lehetséges olvasatok – szociográfia, regény – mellett kiemeli annak jogszociológiai olvasatát is. A kézirat áttekintése után Nagy Tamás felhívja a figyelmet arra, hogy a szerzőben „szinte állandóan működött a szenvedély fütötte jogkeresés”,²⁸ továbbá a jog kitüntetett tartalmi és nyelvi szerepe is tagadhatatlan. Végső soron, érvel, „Az elkülönítő jelentés volt egy országról, arról, mit tudhattunk jogról és szabadságról az 1970-es években Magyarországon.”²⁹ Ilyen értelemben a szentgotthárdi elmeszociális otthon történéseiben általánosítható tapasztalatok is megjelennek – legalábbis a nagytamási jogszociológiai nézőpontból – és mindezek igencsak szokatlanul hatnak az Állam- és jogtudományi enciklopédiából megismerhető fennkölt szocialista törvényesség árnyékában/előterében/háttérében.

Nagy Tamás szerint *Az elkülönítő* kulcsa annak nyelvezete, erre többször is utal,³⁰ ezért a következőkben e nyelvezet elemzése felé fordulunk. Különös tekintettel annak

²⁵ NAGY Tamás: „Mintha Dániát ki lehetne szellőztetni. Előszó” in NAGY Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter: Jelentések a süillyesztőből* (Budapest: Magvető 2013) 9.

²⁶ SZEKERES Szabolcs: „Az elkülönítő. Egy műfaj hatytyúdala?” *Spanyolnátha* 2010/Ősz, <https://arhiv.spanyolnatha.hu/archivum/2010-osz/33/a-a-segedi-hajnoczy-muhely-bemutakozasa/szekeres-szabolcs/2625/>.

²⁷ Lásd például: MEZŐ Gábor: „Embertelen kommunizmus – elsüillyesztett emberek” *Magyar Hírlap Online* 2013. július 2. [*már nem elérhető*]; RÉVÉSZ Sándor: „Te is lehetsz elmebeteg” *Népszabadság Online* 2013. augusztus 26. [*már nem elérhető*]; JÁNOSSY Lajos: „Befutóra I.” *Litera.hu* 2013. szeptember 4. www.litera.hu/hirek/hagyatek-73102; SVÉBIS Bence: „Tényszerű és merész” *Élet és Irodalom* 2013/31 <https://www.es.hu/cikk/2013-08-02/svebis-bence/tenyszeru-es-meresz.html>; GABORJÁK Ádám: „Emlékszel Alizra?” *Élet és Irodalom* 2013/31. <https://www.es.hu/cikk/2013-08-02/gaborjak-adam/emlekszel-alizra.html>

²⁸ NAGY (25. l.) 14.

²⁹ NAGY (25. l.) 17.

³⁰ NAGY (25. l.) 14–15.

száraz és technikainak tűnő jogi elemeire. A jogi nyelvezet „uralmát”³¹ az újabb szakirodalom is elismeri – feltételezhetően Nagy Tamás előszava hatására –, azonban annak részleteibe menő kibontása és elemzése még nem történt meg.

3.1. AZ AKTÍV OSZTÁLY ÉS AZ ELMESZOCIÁLIS OTTHON MEGKÜLÖNBÖZTETÉSE

Az *elkülönítő* leginkább „jogtelített” része annak két és fél oldalas első pontja, bevezetője.³² Hajnóczy ebben szinte tézisszerűen, tömör és dokumentarista stílusban vázolja műve tárgyát, mely leírásában kiemelkedő szerepet kap a jogi nyelvezet és a jogi kérdések felvetése. Úgy is mondhatnánk, hogy e rövid rész megteremti azt az értelmezési környezetet, mely képes úgy keretezni az elkövetkezendő interjúkat – és az azokból kibomló emberi történeteket –, hogy azokban ne csak az egyéni sorsot láthassuk, annak minden drámájával, hanem azok háttérében meghúzódó „rendszerhibát” is. Mivel a későbbiektől e rövid bevezető műfajában – monologikus narráció Hajnóczy hangján, nem pedig dialógikus interjú – és stílusában – kifejezetten száraz, szakmai jellegű szöveg – is különbözik, megállapítható, hogy egyfajta paratextuális³³ szerepet is betölt a műben.

E rész legfontosabb állítása – mely a későbbi szövegrészek értelmezésre is döntős hatással van –, az aktív osztályon kezelt betegek és az elmeszociális otthonokban élők státuszának szembeállítás. Jogi nézőpontból alapvető a különbség e két csoport között, mivel – leegyszerűsítve – az aktív osztályon lévőket megilleti a törvények és egyéb jogszabályok által biztosított jogvédelem, míg az elmeszociális otthonokban élők ezzel összehasonlítva nyilvánvalóan „jogüres” térbe zuhannak.

Hajnóczy – magas szintű jogismeretről téve tanúbizonyságot – rámutat, hogy az aktív osztályon kezelték – amennyiben valamilyen elmebetegséget állapítanak meg náluk – jogkorlátozása mindig ideiglenes, csak betegsége időtartama alatt áll fenn; lehetőségük van panaszt tenni; és rendszeres, negyedéves bírói szemle során ellenőrzik a helyzetüket.³⁴ Azaz a jog itt betölti jogvédelmi funkcióját a kiszolgáltatott betegek védelmét több mechanizmuson keresztül is biztosítja. Továbbá, Hajnóczy számára ez a helyzet ideális mindannak ellenpontozására, ami az elmeszociális otthonokban történik.

Az elmeszociális otthonok „lakóinak” ugyanis semmilyen, az előzővel összehasonlítható jogvédelem sem áll a rendelkezésére. Az elmeszociális otthon jogi értelemben „jogüres” tér, egyetlen felügyeleti szerve nem a bíróság, hanem egy – térben és érdeklődésben is – távoli közigazgatási szerv és annak munkatársai: a budapesti tanács szociálpolitikai osztálya. E tér „jogürességét” hangsúlyozza, hogy ide valaki nem bírósági döntéssel, hanem egyszerű tanácsi beutalással kerül, azaz nincs

³¹ Vö. KELEMEN Zoltán: „Kritizáló kiadás” *Tiszatáj* 2015/2. 116–119. különösen 117.

³² HAJNÓCZY Péter: „Az elkülönítő” in NAGY Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter: Jelentések a süllyesztőből* (Budapest: Magvető 2013) 63–65.

³³ Vö. GÉRARD GENETTE: „Transztextualitás” *Helikon* 1996/1–2. 82–90.

³⁴ HAJNÓCZY (32. l.) 65.

szükség sem – bíróság előtt is megálló – szakértői véleményekre, és e tanácsi döntés időtartama nem korlátozott, tovább fellebbezni sem lehet ellene.³⁵ Meglepő élességgel ismeri fel e helyzet háttérében az alapvető, strukturális jellegű jogi problémát

Hajnóczy: „Az otthonokba beutaltak jogi helyzete tisztázatlan: betegek-e vagy szociális gondozottak?” – kérdezi.³⁶ Majd meg is adja az igencsak kiábrándító választ precíz és tiszta jogi nyelvezettel: „Valójában elmebetegek, akikre az aktív elmeosztályokon kezelt embereket védő jogszabályok nem vonatkoznak. A szociális gondozottakat megillető jogokat azért nem élvezhetik, mert elmebetegek, akik nem képesek arra, hogy saját sorsukat és jövőjüket illető kérdésekben döntsenek.”³⁷ *Sakk-matt*, zuhanunk a „jogüres” térbe, ahol az elmeszociális otthon valósága vár minket: hálós ágy, orvoshiány, egészségügyi középkezelők és besúgók.

E részben a jogvédelem problematikája köré csoportosítható szakkifejezések szinte teljes gyűjteménye megjelenik, erősítve azt a képet, hogy ami ezekben az otthonokban történik az nemcsak morális, humánus vagy éppen orvosi, hanem jogi kérdés is. Hangsúlyosan használja Hajnóczy az „állampolgári jogok”, az „ideiglenes megfosztás”, a „jogtalan bánásmód”, a „panasz”, a „bírói szemle”, a „védelmező jogszabályok” és az (őket) „megillető jogok” kifejezéseket e rövid narrációban. Mindezek feladata érezhetően egy olyan befogadói környezet megteremtése, melyben az olvasó képes lesz arra, hogy a későbbiekben olvasottakat elhelyezze a jogszerűség-igazságtalanság tengelyén, és így osztolni tudjon Hajnóczy – szenvedély fűtötte jogkereséséből fakadó³⁸ – elementáris felháborodásában.

3.2. DR. KISS VÁMOSI ÉS DR. SOÓKY A TÖRVÉNYES VÉDELEMRŐL

Hajnóczy bevezetését követően a későbbi részekben a hangsúly áttolódik az interjúk által közvetített abszurd helyzet feltárására és a visszaélések azonosítására. E részek természetéből fakadóan a jogra irányuló intertextuális nyomok szinte teljesen elhalványulnak, csak dr. Kiss Vámosi és dr. Soóky interjúiban jelennek meg jogi elemek. Mindketten az ellenőrzés és így a törvényes védelem hiányát emelik ki, illetve dr. Kiss Vámosi arra is rámutat, hogy pusztán egy tisztviselő döntése alapján kerül valaki, szakorvosi vélemény nélkül, elmeszociális otthonba.³⁹ E megjegyzések nyilvánvalóan nagy hatással voltak Hajnóczy gondolkodására, hiszen a bevezető rész ezekre a toposzokra épül fel. Továbbá, mivel egyértelmű, hogy Hajnóczy „erős szerkesztés” után közölte ezeket az interjúkat,⁴⁰ a jogi kérdések ismételt, immár a dialógusokba beékelte tudatosítása nem lehet független Hajnóczy általános szándékától és elképzelésétől sem.

³⁵ HAJNÓCZY (32. l.) 64–65.

³⁶ HAJNÓCZY (32. l.) 65. E bekezdés felépítése emlékeztetheti az olvasót a kérdés-felelet, *questio-responsum*, klasszikus, skolasztikából eredő stílusalakzatára.

³⁷ HAJNÓCZY (32. l.) 65.

³⁸ NAGY (25. l.) 14.

³⁹ HAJNÓCZY (32. l.) 77. és 83.

⁴⁰ HAJNÓCZY (32. l.) 355.

3.3. HAJNÓCZY „JOGI NYELVÉNEK” EGYEDISÉGE

Mint látható, *Az elkülönítő*ben a jog és a jogiség kérdése kiemelkedő szerepet kap, és ez a szociografikus hagyomány keretei között is különleges. Noha mind a „klasszikus”⁴¹ – a két világháború közötti időszak – mind a szocializmus időszakában született⁴² szociografikus művek érintettek, témáiknál fogva, jogi természetű problémákat, de a jog és a jogi nyelvezet ilyen erejű előtérbe helyezése mindenképpen egyedi. Úgy tűnik, hogy érdemes ezért jobban is megvizsgálni e jellegadó jellemző értelmezési lehetőségeit.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

4.1. A „NYUGATI JOG” NYELVE MINT ÁLLÁSFOGLALÁS

Az elkülönítő születését tárgyaló munkák mind hangsúlyozzák Hajnóczy erős személyes elkötelezettségét az elmeszociális otthonokban tapasztalt kirívó igazságtalanságokkal és jogsértésekkel szemben. Sőt, arra is utalnak, hogy a mű megírásában a szerző – a megtapasztaltakkal szembeni – elementáris felháborodása komoly szerepet játszott. Egyértelműnek tűnik, hogy *Az elkülönítő* ezért szociográfiai megformáltsága mellett egy a méltóságukban súlyosan megalázott betegek és nem betegek melletti és az ezt működtető rendszerrel szembeni szilárd állásfoglalásnak is tekinthető.

Ez az attitűd és „hangulat” egybevág Bahtyin dialogikus prózaelméletének egy fontos pontjával. A prózai művek nyelvisége értelmezésének önálló, a széles körben bevetett poétikai felfogástól eltérő keretet igénylő Bahtyin amellett érvel, hogy a prózai művek művészi megformáltságának tudományos igényű megértése lehetetlen anélkül, hogy figyelembe vennénk a szavak dialogikus természetét és azok ezzel összefüggő többszintű kontextuális kötődéseit.⁴³ Azaz a prózai művek megszólítják olvasóikat és megfogalmazottságuk a lehetséges válaszok fényében alakul, továbbá nyelvhasználatuk tudatosan él azzal, hogy a nyelvi megnyilatkozásokat többszörösen összetett kontextusok veszik körbe, és mind-mind finom rétegekkel járulnak hozzá az adott helyzetben kialakuló pontos – *valódi* – jelentéshez. Végső soron, érvel Bahtyin, egy prózai mű stílusrendszere „kifejezi a szerző *differenciált* társadalmi-ideológiai állásfoglalását a korszak többértelműségével szemben.”⁴⁴ Azaz, egy prózai munka nyelve egyben mindig állásfoglalás is a korszak különféle nyelvi regiszterei között, vagy éppen azokkal szemben. Az író tehát pusztán nyelvi eszkö-

⁴¹ Vö. FEKETE Balázs: „A modern jog határain túl. A népi szociográfiák jogképéről” in FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István (szerk.): *Iustitia modellt áll. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2011) 75–102.

⁴² NAGY (25. l.).

⁴³ Mihail Mihajlovics BAHTYIN: „A szó a költészetben és a prózában” in Bakcsi György (szerk.): *A szó esztétikája* (Budapest: Gondolat Kiadó 1976) 173–215.

⁴⁴ BAHTYIN (43. l.) 215. (kiemelés az eredetiben).

zökkel elkerülhetetlenül kifejezi véleményét a korszak természetéről is, még akkor is, ha művének nincs semmilyen kifejezett közéleti vonatkozása, mutat rá Bahtyin.

Mint korábban bemutattam, a jog nyelve *Az elkülönítő* erős stíluseleme. A bevezető oldalak metsző élességgel tárják fel az elmeszociális otthonok alapvető jogi problémáit, és ezzel a későbbi interjúszövegeket a morális, a társadalmi és az egészségügyi dimenzió mellett a jogos-jogtalan, igazságos-igazságtalan értelmezési koordinátái mentén is elhelyezik. Érdemes arra is felfigyelni – és talán ehhez kell a jogász olvasó –, hogy a szöveg jogi nyelvezete még egy szinttel komplexebb értelmezésre szorul. Tekintetbe véve a korszak jogtudományának és intézményeinek erőfeszítéseit a marxista-leninista jogi *újbeszél* elterjesztésére, szinte mellbevágó látni, hogy Hajnóczy milyen „tisztá” és a klasszikus fogalomhasználattal egybevágó jogi nyelvezetet használ. Nyoma sincs a Szabó Imre-i frazeológiának, a jolly jokerként „mindent vivő” szocialista törvényességet nem is említi, hanem *Az elkülönítő* a „legtisztább” klasszikus jogi nyelvezettel írja le a téboly „jogüres terét”.

Meg merem kockáztatni az állítást: Hajnóczy jogi nyelve *Az elkülönítő*ben egyértelműen a szocialista jogtudomány által oly sokszor elsíratott és démonizált „nyugati jog” nyelve. A tágan értelmezett korszak nyugati jogtudományának, nem függetlenül a szocialista jog létezésétől, egyik fontos témája volt, hogy vajon a nyugati és észak-amerikai államok sokszínű jogrendszereinek hátterében található-e olyan jellemzőket, melyek megalapozzák e jogok – a szocialista jogokkal összevethető – közösségét.⁴⁵ Ezt a kérdést nyilvánvalóan nem lehet egy egyszerű válasza leegyszerűsíteni, de meggyőzőnek tűnik René David francia jogtudós nagy visszhangot kiváltó álláspontja. David ugyanis amellett érvelt, hogy minden jelentős különbség ellenére e jogok közösségét megalapozza az, ahogyan a jog feladatáról gondolkodnak. Ez pedig a jogállam gondolatában ölt testet, melynek esszenciális eleme a jogvédelem, az önkényes külső erővel szembeállított kiszámítható jog.⁴⁶

Döbbenetes, hogy mindez mennyire egybevág Hajnóczy szándékaival és a szöveg megformálásával. Hajnóczy lényegében a jogvédelem hiányát és az ebből fakadó teljes kiszolgáltatottságot állítja a fókuszba – a későbbiekben felerősítve dr. Kis Vámosi és dr. Soóky megjegyzéseivel – és teszi mindezt a lehető legprecízebb jogi fogalomhasználattal. Ebben az értelemben pedig, elfogadva Bahtyin gondolatait,

⁴⁵ Részletesen lásd: Franz WIEACKER: „Foundations of European Legal Culture” *The American Journal of Comparative Law* 1990/1. 1–29.; Harold J. BERMAN: *Law and Revolution. The Formations of Western Legal Tradition* (Cambridge, MA, London: Harvard University Press 1983).

⁴⁶ René David szavaival: „Ami számomra ma a »nyugati« civilizáció jellemzése szempontjából lényegesnek tűnik, az annak a szerepnek az értelmezése, amit a Jog a társadalomban betölt. Nekünk, nyugatiaknak, van egy eszményünk: egy olyan társadalom képe, amelyet a lehető legteljesebben – amennyire lehetséges – a jog szabályoz. [...] Eszményképünk a jog uralma, vagyis a *rule of law*. [...] E felfogás kifejezetten ellentétben áll a marxista doktrínával, ahol a jogot olyan szükségmegoldásnak tekintik, amely legfeljebb a szocializmus átmeneti időszakának felel meg, de a kommunizmus végső szakaszában az állammal és minden kényszerrel együtt el kell tűnnie.” René DAVID: „Létezik-e nyugati jog?” [ford. Fekete Balázs] in FEKETE Balázs (szerk.): *A jogösszehasonlítás elmélete* (Budapest: Szent István Társulat 2006) 102. David koncepciójának elemzéséhez lásd: FEKETE Balázs: „Nyugati jog” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogösszehasonlítás rovat, rovat szerkesztő: FEKETE Balázs), 2022, <http://ijoten.hu/szocikk/nyugati-jog>.*

egyértelmű állásfoglalást vehetünk észre a korszak marxista frazeológiával átított hivatalos jogi *újbeszélével* szemben.⁴⁷ Mindez pedig beágyazódik a korszak egyébként is mindent elmismásolni törekvő közbeszédjének „többszólalásába” is. Innen nézve, véleményem szerint, a jogi nyelvezet ilyen magas szintű professzionális és egyértelmű használata már nemcsak egy prózai stíluselem a sok között többé, hanem nyílt nyelvi lázadás a nyelviségben is kifejeződő korszellellemmel szemben. Amit, mint a *Valóságban* történő megjelenést követő bírósági eljárás mutatja, sikerült is megzavarni.

4.2. AZ ELKÜLÖNÍTŐ JOGISÁGA A KORTÁRS RENDSZERELLENES IRODALOM ÉS AZ ÉLETMŰ FÉNYÉBEN

Ha összevetjük *Az elkülönítő* e „jogtelítettségét” a korszak kritikus, de a rendszer keretei között született irodalom egy-egy reprezentáns művével, akkor további fontos megállapításokat tehetünk. E kritikus, alapvetően rendszerellenes irodalom általános szemléletét jól illusztrálja Kertész Imre és Herta Müller kortárs munkássága. Noha számos szempontból e két életmű természetszerűleg igen távol áll egymástól, összeköti őket a szocialista rendszer következetes és megsemmisítő elítélése. Fel kell azonban arra is figyelni, hogy ez az elítélés alapvetően morális természetű, mindkettőjük prózája esetében egzisztencialista etikai alapokra⁴⁸ vezethető vissza, és alapvetően nélkülözi a jogi dimenziót. A rendszer jogsértései gyakorlatilag nem kapnak szerepet e két szerző kapcsolódó műveiben,⁴⁹ és így a jogi nyelvezet is teljesen hiányzik a rendszerrel szembeni kritika megfogalmazásából. Talán nem tévedünk nagyot, ha a Kertész és Müller által megfogalmazott gondolatokban általános mintázatot is látunk, és azt feltételezzük, hogy a szocialista rendszer irodalmi kritikájában a jogos-jogtalan kérdése és jog nyelvisége csak igen korlátozott szerepet játszott szemben az egyén felszámolásának elítéléséből fakadó morális felháborodással.

Ezzel az általános tendenciával összevetve nyerhet még élesebb kontúrokat Hajnóczy jogi érvelésének és „tisztá” jogi nyelvezetének jog és irodalmi értelmezése. Nagy Tamás rámutat arra, hogy *Az elkülönítő* nem pusztán a Hajnóczy-életmű egyik elemeként ragadható csak meg, hanem – ha figyelemben vesszük a kibővített

⁴⁷ A „zászlóletépesi-ügy” peranyaga például a következő fordulatokat tartalmazza: Hajnóczy jellemzése: [az ügyész] „Ebből megállapítható, hogy a vádlott olyan személy, aki nehezen illeszkedik be a szocialista társadalomba.” [egy tanú] „Nincsen tudomásom arról, hogy káros szenvedélye lenne, vagy rendszerellenes megnyilvánulása lenne. Az ellenforradalom alatt is rendesen viselkedett (...)” [a bíróság] „(...) Hajnóczy Béla a zászló letépesését megelőzően már a Csillag espressóban (sic!) olyan antidemokratikus megnyilvánulást mutatott” és „Összegezve: olyan egyéniségként áll a bíróság előtt, aki tettét inkább »politikai elmaradottsága és a fiatalok politikai éretlensége miatt« követte el (...)” Lásd NAGY (24. lj.) 112–116.

⁴⁸ Reprezentáns munkának tekintem ebből a szempontból Kertész Imre *Gályanaplóját* és Herta Müller *Szívjóságát* – KERTÉSZ Imre: *Gályanapló* (Budapest: Magvető 1992); HERTA MÜLLER: *Szívjóság* [ford. NÁDORI Lídia] (Cartaphilius 2011).

⁴⁹ Két apró kivétel: Kertész összekapcsolja a polgári író szerepét és a jogrend feltételezését – KERTÉSZ (48. lj.) 144–145. –, Müller pedig az egyik barátja megverése kapcsán utal a jogi elégtétel képtelenségére – MÜLLER (48. lj.) 224.

változat sorsát a kiadói fiókban történő „elsüllyedéséig” – akár Hajnóczy író pályáját teljességében átfogó „láthatatlan szövegként” is tekinthetünk rá, melyet szerzője „folyamatosan írja és újrírja, szerkeszti és újraszzerkeszti, számozza és átszámozza”.⁵⁰ Azaz egy olyan soha Hajnóczy életében meg nem jelent szöveg, melyre az életmű egyes elemei erősebb vagy gyengébb metatextusként, egyfajta kommentárként rákapcsolódnak.

Különösen erősnek tűnik ez a kapcsolat egyes, a szerző halálát megelőző időszakban született rövid írásokkal,⁵¹ melyeket döntően az 1979-es londoni utazása inspirálta. Ezek sorsa amúgy is igen kalandos volt, hiszen politikai okokból csak 1989-ben jelenhettek meg a *Magyar Napló*ban.⁵² Ebben az időszakban, mint arról Hajnóczy 1980 júliusára és 1981 júniusára datált Kardos Györgynek, a Magvető Kiadó igazgatójának és a hazai irodalmi élet egyik mindenható urának írt levelei tanúskodnak,⁵³ Hajnóczyt intenzíven foglalkoztatta a regénnyé kiegészített *Elkülönítő* tematikája és sorsa. Talán nem meglepő, hogy az ezzel párhuzamosan készült rövid szövegekben tetten érhető *Az elkülönítőre* rezonáló jogi tematika és a jogi nyelvezet hatása is felismerhető.

A *hid* a szocialista rendszer hazugságainak működését a bizonyítás intézményének nélkülözésével írja le, továbbá előkerül a tarkón lövés is mint a tárgyalások lezárásának egyik „kedves érve”.⁵⁴ *Az Egy pár cipő* narrációja részben a bilincs metaforája körül forog, Hajnóczy budapesti vagy bukaresti turistaként utal magára, akinek a Londonban megtapasztalt szabadság csak az ide is magával vitt bilincseit juttatja eszébe.⁵⁵ A jogi tematika a *Hotel Hobbs*ban a legerősebb, itt Hajnóczy hivatkozik az ENSZ égisze alatt 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára – amit a szocialista blokk is támogatott – és annak 15. cikkére, mely az állampolgárság jogáról szól. Ezt követően cinikusan – összevetve a *Magna Charta* angol hagyományával – arra utal, hogy a formális elismerés ellenére a gyakorlatban az emberi jogoknak nincs jelentősége a szocialista Magyarországon.⁵⁶ *A térkép* pedig megrázóan festi le Hajnóczy felismerését arról, hogyan foszt meg minket emberségünk

⁵⁰ NAGY (25. l.) 10.

⁵¹ „A hid”, „Egy pár cipő”, „Hotel Hobbs”, „A térkép”. Köszönettel tartozom Mekis D. Jánosnak, hogy ezekre felhívta a figyelmem.

⁵² SZERDAHELYI Zoltán: „Beszélgetés Hajnóczy Péterrel” *Kortárs* 2009/6. <https://www.kortarsfolyoirat.hu/archivum/2009/06/beszelgetes-hajnoczy-peterrol.html>.

⁵³ Lásd: HAJNÓCZY (32. l.) 295–298.

⁵⁴ HAJNÓCZY Péter „A hid” in MÁTIS Livia – REMÉNYI József Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* (Budapest: Századvég Kiadó 1993) 239–242. „Még talán a halott szívének oly kedves besúgók is lábujjhegyen vitték jelentéseiket – nemritkán halálos ítéletet – oda ahova ezeket a jelentéseket vinni kell.” Uo. 240.

⁵⁵ HAJNÓCZY Péter „Egy pár cipő” in MÁTIS Livia – REMÉNYI József Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* (Budapest: Századvég Kiadó 1993) 243–245. „A szálloda előtt egy ember állt mezitláb. (Ne feledjük, január van!) Ha most nem hív a recepción dolgozó hölgy rendőrt, akkor soha. Nem hívott.” Uo. 243.

⁵⁶ HAJNÓCZY Péter: „Hotel Hobbs” in MÁTIS Livia – REMÉNYI József Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* (Budapest: Századvég Kiadó 1993) 246–247. „Ezt a meglehetősen vaskos könyvet mégsem mutogatják és árulják könyvesboltban. Nem, természetesen akkor sem lehetne élni e jogokkal. De jogaidat – mégha papíron is – úgy látszik, jobb, ha nem szellettetik.” Uo. 246.

az Angliában megtapasztalt – a jog által biztosított – szabadság hiánya, és milyen keserves azoknak a sorsa, akik ezt a felismerést Budapesten élik meg.⁵⁷

E gyakran széttartó szövegeknek, melyek nem is biztos, hogy befejezett műveknek tekinthetőek,⁵⁸ egy közös pontja mégis tetten érhető, és ez – nem meglepő módon – *Az elkülönítőre* mutat. E szövegekben *Az elkülönítő*höz hasonló attitűdöt fedezhetünk fel, hiszen Hajnóczy, hol finomabban, hol direktebben bevett jogintézmények – bizonyítás, tárgyalás, emberi jogok – hiányának hangsúlyozásával és karikírozásával mutat rá a rendszer – itt már nem egy elmeszociális otthon, hanem a szocialista Magyarország – abszurdításaira. Ilyen értelemben pedig szervesen kapcsolódik *Az elkülönítő*höz, ha azt – Nagy Tamással egyetértve – jelentésként fogjuk fel „egy országról, arról, hogy mit tudhattunk jogról és szabadságról az 1970-es években Magyarországon”.⁵⁹ Azt hiszem, ha így tekintünk ezekre a szövegekre, akkor nehéz azt elfogadni, hogy ezek az „írások inkább a publicisztika, mintsem a széppróza kategóriájába tartoznak, esztétikai érték szempontjából nem vetekedhetnek az író szépirodalmi műveivel”.⁶⁰ E töredékek is irodalmi igényű művek, hiszen irodalmi eszközök segítségével beszéltek valamiről, láttattak valamit, amit még megfogalmazni is nehéz volt a korszak keretei között: a szocialista Magyarország joghiányból fakadó abszurdítását.

5. ÖSSZEGEZVE

Összegezve, úgy gondolom, hogy a jog és irodalom megközelítése arra mutat rá, hogy *Az elkülönítő*nek jelentősebb szerepet kell kapnia a Hajnóczy-életmű elemzésében, mint azt korábban a szépirodalmi kutatások feltételezték. Ha nem téved Reményi József Tamás abban, hogy Hajnóczy írói gondolkodására komoly hatást gyakorolt az, hogy „olyan országban élt, amelyben a jogokat formálisan elismerték, miközben azok érvényesülését lehetetlenné tették”, és ezért „írói világát nem a kritikai él jellemezte, hanem e tragikus ellentmondás mély, ontologikus élménye”⁶¹ – akkor *Az elkülönítő*ről is másképpen kell gondolkoznunk. Az nemcsak egy szociográfia, nemcsak egy jogszociológiai munka, nemcsak egy regény, hanem egy olyan irodalmi mű is, mely a jogi irányú érdeklődés segítségével témájában és nyelviségében is áttöri a korszak intellektuális – és (köz)politikai – határait, és az igazságkere-

⁵⁷ HAJNÓCZY Péter: „A térkép” in MÁTIS Livia – REMÉNYI József Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* (Budapest: Századvég 1993) 248–249. „Keserves kutatás után az egyik könyvesboltban találtam egy London-térképet, és ha rám jön az a különös érzés, hogy ember vagyok, előszedem a térképet, aztán iszom valamit és megpróbálok aludni egyet. *That's all.*” 249.

⁵⁸ REMÉNYI József Tamás: „Egy szerep keres egy szerzőt. Hajnóczy Péter portréjához” in MÁTIS Livia – REMÉNYI József Tamás (szerk.): *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások* (Budapest: Századvég 1993) 352. „Talán csak egyetlen írói mozdulat kellett volna hozzájuk...”

⁵⁹ NAGY (25. l.) 17.

⁶⁰ SZERDAHELYI (52. l.) 13.

⁶¹ REMÉNYI (58. l.) 349.

sés örök irodalmi tematikáját viszi tovább.⁶² Mindezt egy olyan korszakban és helyzetben, melyben a jogos és jogtalan, igazságos és igazságtalan valódi feltárásához a lehető legkomolyabb emberi és személyes drámákon keresztül vezethetett csak út.

Ezek fényében különösen megrendítő Hajnóczy utolsó, a halála előtt mintegy két hónappal Kardos Györgyhez írt levelének záró sorait olvasni: „Kérem Önt – amennyire ez lehetséges – mihamarabb segítsen mindezekben. Kérem, hogy segítsen annak az egy embernek, aki mindedig annyit tud jogról és szabadságról, amennyit őrzői és társai arcáról leolvashat.”⁶³

⁶² Vö. TóTH Katinka: „A szocialista törvényesség »aranymérlegén«. Költői igazságszolgáltatás az 1970-es évek német és magyar nyelvű Kohlhaas-parafrazisaiban” in FEKETE Balázs – MOLNÁR András (szerk.): *Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom köréből”* (Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet 2020) 247–272.

⁶³ HAJNÓCZY (32. l.) 298. [kiemelés az eredetiben].